

Afb. 1 Situatie-tekening van het kasteelcomplex Geysteren, 25 mei 1821, Kadasterkaart Gemeente Wanssum, Sectie A1
Bron: Kadaster Roermond.

Geysteren in de middeleeuwen

DOOR

M. FLOKSTRA

Inleiding

Vlak aan de Maas ter hoogte van het gelijknamige dorp ligt achter weelderig groeiend groen de kasteelruïne van Geysteren verscholen. Heel langzaam neemt de natuur in bezit, hetgeen de mens haar eeuwen geleden ontgenomen had. Een vreemdeling kan het plekje 's zomers zonder behulp van een gedetailleerde kaart nauwelijks vinden. Toen ik zelf voor het eerst in dit Maasgebied kwam, viel mij meteen op de sfeer welke hier al eeuwen lang moet hangen. Ver van de drukke stad kom je hier tot rust, uren lang kan men hier wandelen, zowel in de bosrijke omgeving als langs de Maas.

Dit gebied wat eens een deel vormde van het Overkwartier van Gelre, is getekend door de eeuwenlange wateroverlast. De bewoners van het kasteel wisten zich als regel daartegen wel te weren. In een oorkonde van Oudjaarsdag 1501 wordt zelfs melding gemaakt van een wal om het kasteel. De wal komen we op oude kadasterkaarten uit de jaren 1804 en 1820 tegen. Ze bestaat nog steeds, lopend van zuid-oostelijke richting parallel aan de Maas naar het noordwesten, zodat het huis verschoond bleef van zware wateroverlast (zie afb. 1).

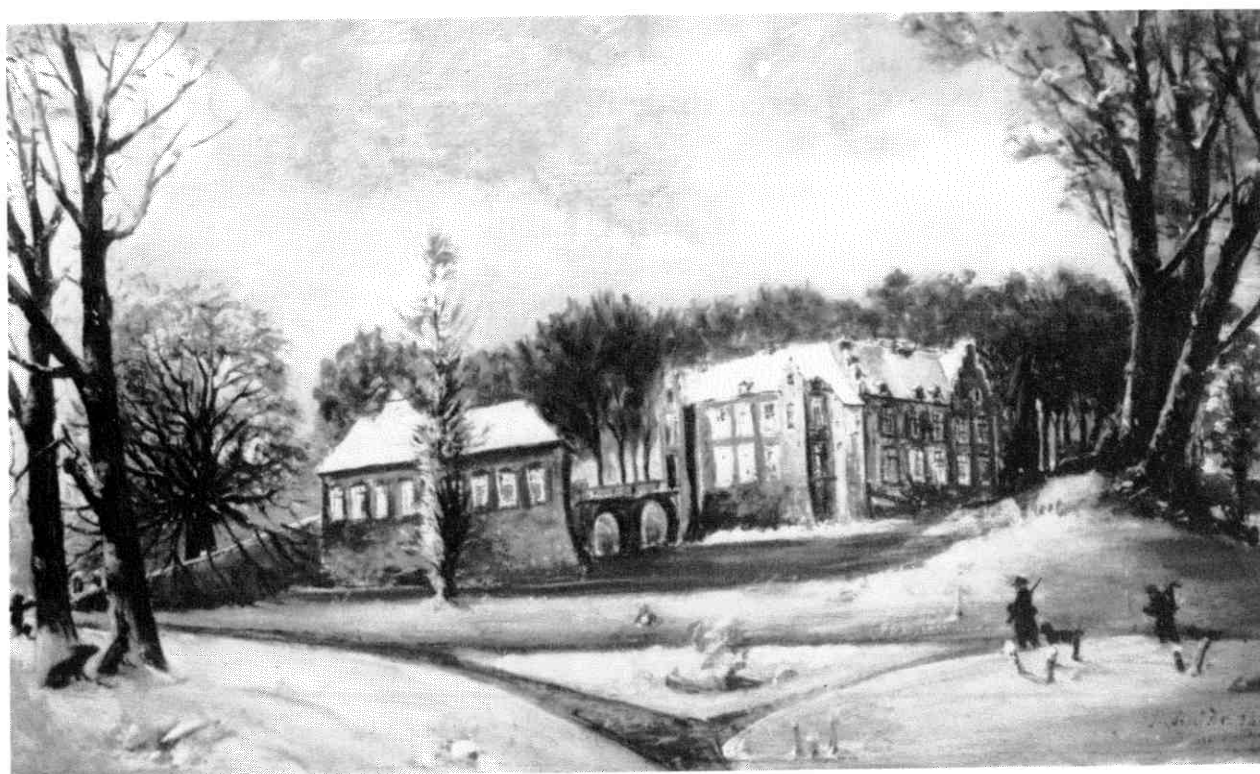
Helaas werd het kasteel in de laatste oorlogswinter van de Tweede Wereldoorlog door de geallieerden verwoest. De bezetter zou zich op Geysteren hebben verschanst, zoals dat op meerdere Limburgse kastelen langs de Maas het geval was. De kastelen Kessel, Broekhuizen en Blitterswijck werden eveneens verwoest. Uiteindelijk bleven er slechts trieste bouwvallen over; voor de zoveelste maal in de geschiedenis van het kasteel. Het was overigens kort na de brand in 1918 – waarbij ook het rijke huisarchief verloren ging – door de Düsseldorfse architect E. Fahrenkamp en uitvoerder A. H. Martens uit Venray in een sterk gewijzigde omvang herbouwd. Resten van de veelhoekige buitenmuur waren tot op hoogte van de toegangsbrug naar de voorburch hersteld. Zij dienden als balustrade van een groot terras. Dankzij het artikel van Jhr Mr W. A. Beelaerts van Blokland in 1915 over Geysteren blijft de herinnering bestaan hoe het kasteel voor de brand in 1918 eruit zag.¹ De auteur heeft een genealogische verhandeling, helaas zonder bronvermelding, over de heren van Geysteren gemaakt, aangevuld met schitterend fotomateriaal. Daarnaast is

het bijzonder jammer dat er geen oude tekening van het kasteel bekend of bewaard is gebleven van de beroemde tekenaar Jan de Beijer. Immers hij was dikwijls in de buurt met name in Vierlingsbeek. Ongetwijfeld heeft hij in zijn dagen het kasteel in al zijn glorie bewonderd en ook zeer waarschijnlijk getekend. De oudste tot nu toe bekende afbeelding staat op een schilderij dat in de winter van 1883 werd geschilderd (afb. 2).

Juridische positie en omvang van de heerlijkheid Geysteren

Als Gelderse heerlijkheid vormde Geysteren samen met Venray de noordelijke grens van het land van Kessel met het land van Cuyk. Oostelijk van haar ligt de Maas, ten zuiden en ten westen wordt zij omgeven door de dorpen Wanssum en Oostrum. Onder het rechtsgebied van de heren viel sedert 1375 ook de heerlijkheid Oostrum met de burcht Spraland, maar zij bleven twee afzonderlijke heerlijkheden, met elkaar verbonden door dezelfde heer. Naast deze twee-éénheid viel het dorp Oirlo eveneens onder het rechtsgebied van de heren van Geysteren. De drie dorpen Geysteren, Oostrum en Oirlo hadden ieder voor zich een eigen schepenbank. De heer van Geysteren fungeerde als voorzitter van deze schepenbanken, maar was er geen lid van. Meestal liet hij zich door een scholtis bij de schepenbank vertegenwoordigen en laatst genoemde trad dan als een soort openbaar ministerie op en voerde daarbij bovendien de vonnissen uit.

Vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw tot het begin van de zestiende eeuw waren de bezitters van genoemde heerlijkheid leden van het geslacht Van Broekhuizen. Via dit geslacht vererfden de heerlijkheden aan de families Van Harff – later Van Eyll – en aan de familie Schellart van Obbendorf. In de landspolitiek van het hertogdom Gelre of die van het Overkwartier hebben de heren een belangrijke rol gespeeld. Zij bezaten functies als Ambtman over het Ambt Kessel en Goch, het erfhofmeesterambt van Gelre en later door de Van Eyll's de functie van erfkamerling van Kleef. Deze functionarissen stonden in hoog aanzien en velen van hen behoorden tot de vaste kring van raadsliden rond de hertog. Daarnaast hadden zij het recht op zitting in de Staten van het Overkwartier. Voorwaarden daartoe waren

Afb. 2 Kasteel Geysteren, Anno 1883 winter, formaat circa 40x 80 cm. Geschilderd door B. Snijde of Suijde, moeilijk leesbaar.

riddermatige afkomst én bezit van een riddermatig goed. Bij de heren van Geysteren behoefde hieraan niet getwijfeld te worden.

De heerlijkheid Geysteren werd als een afzonderlijk leen van de hertogen van Gelre verheven volgens de regels van het Cuyckse leenrecht. Daarentegen werd de heerlijkheid Oostrum met de burcht Spraland verheven volgens de regels van het Zutphense leenrecht. Bij iedere leenverheffing moesten vijftien goudgulden als heergevaad – een soort leges – worden betaald.

De omvang van de heerlijkheid Geysteren wordt uitvoerig beschreven in een aantal boedelscheidingsakten uit de jaren 1415, 1501 en 1520. Doordat de heerlijkheid van 1451 tot 1592 verdeeld was over twee families bezaten beide delen een leen-, lijffgewins- en tijnsboek, waarvan we helaas maar fragmenten hebben terug gevonden. De heer beschikte over de lage en hoge jurisdictie in Geysteren en voorts over het recht van jacht en de visserij op de Maas.

Door het ontbreken van het oude huisarchief – tijdens de brand in 1918 verloren gegaan – heeft de geschiedschrijving van deze heerlijkheid een fragmentarisch karakter. Gegevens moesten daardoor uit allerlei archieven, zowel overheids- als kerkelijke en particuliere archieven worden bijeengesprokkeld. Dankzij J. B. Iven die in 1810 van het Geysterense kasteelarchief een uitvoerige regeestbeschrijving maakte, is gelukkig de inhoud van het archiefmateriaal niet geheel verloren gegaan.²

De voogden van Straelen

Bij de stichting van de Abdij van Siegburg in de elfde eeuw verkreeg zij het gebied van Straelen, waartoe ook Arcen behoorde, van de aartsbisschop van Keulen. De bisschop bepaalde in een oorkonde van 1075, dat een beschermheer (voogd) over de belangen van de abdij in dat gebied zou moeten worden benoemd.³ Gewoonlijk was een voogd een voornaam iemand die meestal in de buurt van het goederencomplex woonde, zodat hij de zaken goed kon overzien en behartigen. De oudst bekende voogden van Straelen welke het gebied rond Straelen, Arcen en wellicht ook over de heerlijkheid Well voor de Abdij in bescherming moest houden, waren de graven van Gelre. Zij worden al in een akte van 5 april 1118 als zodanig vermeld. De voogd kreeg voor zijn bemoeienissen bepaalde inkomsten. Doch van zijn kant werd verwacht dat hij de hem toevertrouwde belangen zonodig met het zwaard zou verdedigen. Het schijnt dat de graven van Gelre het voogdijschap hebben overgedragen aan één van de meest vooraanstaande families in de dertiende eeuw, die zich dan ook naar het goed lieten noemen. Men denkt zelfs dat de graaf van Gelre later het gebied als een manleen heeft uitgegeven. De voogd mocht namelijk zelf het voogdschap niet overdragen, dit recht behoorde de Abdij toe.⁴ Het graafschap Gelre, was in die tijd nog in wording, maar het liet zich de kans om in een belangrijk gebied als Straelen en Arcen onder haar invloedssfeer te krijgen niet ontglippen. Dat het voogdij-

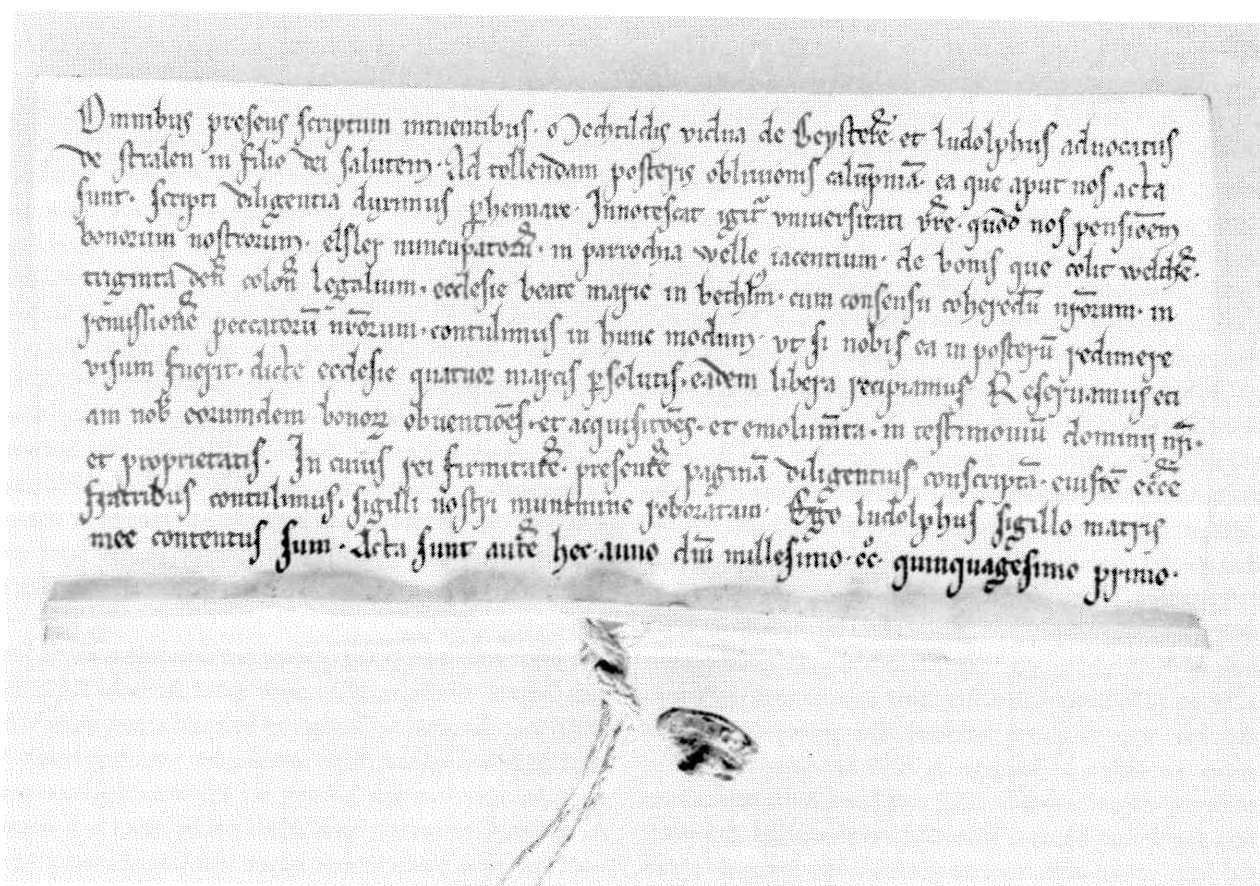
schap, zij het e.v.t. als een manleen niet aan de eerste de beste werd gegeven, blijkt onder andere uit het feit dat de heren Van Straelen met *ruiterzegel* hun transacties bezegelden.

De lezer vraagt zich zo langzamerhand af, wat dit alles met kasteel Geysteren te maken heeft. Wel nu, één van deze lieden, noemde zich in 1236 Arnoldus, miles (heer) de Gesserne, terwijl hij zich blijkens het randschrift van zijn ruiterszegel ook van Straelen noemde.⁵ Hij voert eveneens het wapen – de recht opstaande pijl – dat zo kenmerkend is voor de familie Van Straelen. In de betreffende oorkonde uit 1236 wordt bovendien zijn overleden moeder genoemd. Vermoedelijk was zij de echtgenote van Ludoph van Straelen, die van 1179-1206 in de stukken voorkomt.⁶ Naast de vermelding van miles de Gesserne (Geysteren) weten we nog steeds niets van het geslacht Geysteren, waarschijnlijk was Arnoldus moeder Aleydis een erfdochter, die haar echtgenoot diverse goederen bezorgd heeft. Haar zoon bevestigt in 1236 dat zijn moeder een allodiaal goed (= een vrij eigen goed), gelegen in Veltum bij Venray aan het klooster Kamp geschonken heeft.

Hoewel stichter en bouwjaren van de oudste burcht of versterking nog niet uit oude geschriften zijn achterhaald, gaat een ontstaan van het Huys Geysteren rond

Afb. 3 Zegel: Arnoldus, miles de Gesserne (Geysteren). 1236.
Randschrift: S' Arnoldi. militis. de. Strale.
Diameter 65 mm.
Bron: HSAD, Archiv Abtei Kamp, Urk. 73.

Afb. 4 Charter 1252 'Mechtildis vidua de Geysteren'.
Bron: RAG, Archief klooster Bethlehem (Sion) te Doetinchem, inv.no. 72; Sloet Oorkondenboek nr. 728.

1200 tot de mogelijkheden behoren. Hoe deze versterking in de dagen van Aleydis, Vrouwe van Geysteren er uit zag, kunnen we alleen maar uit opgravingsonderzoeken achterhalen. Door jarenlange opgravingscampagnes welke onder leiding van Prof. Renaud stonden, vond hij bij het eerste onderzoek in 1958 de resten van een vroeg dertiende-eeuwse burcht. De resten behoorden toe aan een ronde toren met een binnenruimte van 5,5 meter en met een muurdikte van 1,80 meter. Om de toren heen op een afstand van circa 5 meter trof hij een schildmuur aan. De muur, circa 1,40 meter zwaar, is net zoals de toren opgetrokken uit ijzeroersteen, versterkt met steunberen aan de binnenzijde. Prof. Renaud schrijft in zijn artikel 'Over de gedaantewisselingen van het huys Geysteren' in de bundel die aan Pater Munster in 1986 werd aangeboden, dat de gevonden resten suggereren het voor de dertiende eeuw heel gebruikelijke beeld van een woontoren omgeven door een schildmuur voorzien van een weergang op bogen.⁷ Of Ludolph van Straelen (1179-1206) de bouwheer van de burcht Geysteren was, bevalt nog te bezien. Als voogd over de Siegburgse bezittingen rond Straelen en Arcen zou hij wel over de nodige middelen beschikt kunnen hebben.

Sinds onheugelijke tijden is er een binding geweest tussen de familie Van Straelen en de heerlijkheid Well. In een akte van 1251 wordt Well in relatie met de voogden voor het eerst genoemd. Mechtildis, Vrouwe van Geysteren en weduwe van de al eerder genoemde Arnoldus, schonk een rente ter waarde van 30 Keulse denarieën aan het klooster Bethlehem te Doetinchem.⁸ De rente werd belast op goederen welke onder Elster te Well gelegen waren. Haar zoon Ludolph wordt in deze akte 'advocatus de Stralen' genoemd en bekrachtigd via zijn zegel deze gift. De geschiedenis rond Well en haar omgeving in de dertiende eeuw zit zo gecompliceerd in elkaar dat men zonder nadere gegevens nauwelijks te werk kan gaan. Met een handje vol aan gegevens is het onmogelijk een volledig beeld te beschrijven. Zij het met de nodige reserve zou de heerlijkheid Well best eens onder de Siegburgse bezittingen kunnen ressorteren. Te meer daar de leenverhouding met Keulen in de veertiende eeuw een indicatie geeft van een oudere relatie. Na de dood van Arnoldus van Straelen heeft er een boedelscheiding tussen zijn erfgenamen plaats gehad, waarbij de oudste zoon Ludolph opvolger werd van zijn vader. Hij treedt in 1260 nog in deze functie op.⁹ Na Ludolphs overlijden tussen 1260 en 1275 moet zijn echtgenote Justina met het voogdijschap over Straelen bekleed zijn geweest, tot haar zoon Arnoldus de Jongere in 1275 als voogd voor het eerst wordt genoemd. In 1275 verklaard Arnoldus samen met Jacob van Mirlaer (Meerlo) vermoedelijk een neef, dat hun voorouders woeste gronden die gelegen waren onder Wellerlooi ter bebouwing als erfpachtgoederen hebben uitgegeven.¹⁰

Afb. 5 Zegel: Otto van den Boetzelaer, heer van Geysteren. 1343, oktober 9; diameter 26 mm.

Bron: Historisches Archiv Stadt Köln, HUA 2/1745. Het Boetzelaerwapen is voorzien van 'de recht opstaande pijl'; een wapenfiguur, wijzend op betrekkingen met het geslacht Van Straelen.

Alles wijst er op dat zijn jongere broer Johan van Straelen door een deling van goederen het huis en de heerlijkheid Geysteren heeft toebedeeld gekregen. De jaren die nu volgen zijn voor Geysteren rijk aan wisselingen van het lot. Rond 1300 had Johan een verschil van mening met de Gelderse graaf Reinald I (1271-1326), over de vraag of Geysteren een leengoed van Gelre dan wel een vrij eigen goed was. Hij heeft zich kennelijk bij een leenverhouding met Gelre neer moeten leggen. Want op 8 juli 1304 droeg Johan van Straelen als ridder zijn dorpen Vronenbroek en Geysteren opter Masen aan de Gelderse graaf op, om het als erfleen terug te ontvangen.¹¹ Waardoor opnieuw een heerlijkheid gelegen in het later genoemde land van Kessel, onder de invloedssfeer van Gelre kwam te staan.

Het blijft een open vraag of deze Jan dezelfde is als de Jan van Geysteren die in 1326 door graaf Reinald II (1326-1343) met het goed te Geysteren beleend werd, want volgens de belening had diens moeder het vruchtgebruik.¹² Als opvolger van Jan komen we Alverna dochter van Arnt van Geysteren tegen. Haar vader moet een nauw verwant zijn, wellicht een broer van Jan. Alverna vermeld tussen 1333 en 1360 deed op 13 december 1333 afstand van het vruchtgebruik op goederen die haar

schoonvader heer Rutger van den Boetzelaer haar had gegeven.¹³ Alverna was gehuwd met Otto van den Boetzelaer.

Aan de stad van Keulen verklaarden diverse edelen op 19 oktober 1343, waaronder Otto de Bützlar, zich dominus de Gheysen (Geysteren) noemde, dat Elbert Peke (Pieck) het paard van Hilgers van Stave niet gestolen maar in een open gevecht had veroverd.¹⁴ Na zijn dood is er in 1360 een boedelscheiding gemaakt, tussen zijn vrouw en hun kinderen.¹⁵ Doch van circa 1360 tot 1398 is de geschiedenis rond Geysteren in duisternis gehuld.

De familie Van Broekhuizen

De heren van Geysteren bezaten een complex van heerlijke rechten, waaronder de kerkgiften ofwel het patroonaatsrecht over de kerken van Geysteren en Oirlo vielen. De heer was degene die aan de bisschop van Luik en na 1559 aan de bisschop van Roermond de open gevallen plaats van de pastoor mocht voordragen. Meestal werd zo'n voordracht door de bisschop dan ook ingewilligd. In 1404 blijkt er zelfs een familielid van de heer pastoor van Geysteren te zijn.¹⁶ Johan van Broekhuizen, pastoor van Geysteren regelde in opdracht van heer Willem van Broekhuizen op 1 april 1404 een schenking aan het klooster van de Regulieren orde te Goch. We mogen gerust aannemen dat de heerlijkheid Geysteren dan al aan de familie Van Broekhuizen toebehoort, hoewel het niet bekend is op welke wijze de heerlijkheid in haar bezit is gekomen. Het vermoeden bestaat dat het kasteel door Willem, heer van Broekhuizen tussen 1360-1398 gekocht is van de Van Boetzelaers.¹⁷ Misschien gebeurde dit op dezelfde omslachtige manier, waarop Willem de aangrenzende heerlijkheid Oostrum met Spraland had gekocht van Daniël van Apeltorn. Deze heerlijkheid was al sedert 1257 door Gerard van Ooij ten Zutphense leenrechten opgedragen aan graaf Otto van Gelre.¹⁸ Gerard van Ooij komen we daarna ook wel tegen als Gerard van Spraland.¹⁹ De heerlijkheid Oostrum met de burcht Spraland moet vóór 1316 al in handen gekomen zijn van Jordanus van Apeltorn, die zich in het laatstgenoemde jaar heer van Spraland noemt.²⁰ Het is mogelijk dat Maria – de echtgenote van Jordanus – de dochter was van Gerards gelijknamige zoon, en dat zodoende de heerlijkheid aan de familie van Apeltorn vererfde. Daniël van Apeltorn, de kleinzoon van Jordanus en Maria, en diens echtgenote Wilhelmina verpandden op 8 december 1374 Spraland en Oostrum aan Willem van Broekhuizen voor de som van 1200 oude schilden.²¹ Aanvankelijk zou het pandschap binnen elf jaar worden afgelost, maar daaraan dient, gelet op de bronnen van na 1374, getwijfeld te worden. Op verzoek van Daniël werd op 4 oktober 1375 ridder Willem van Broekhuizen door hertog Willem en hertogin Maria van Gulick en Gelre met de heerlijkheid Spraland en Oostrum beleend.²² Pas op 21 februari 1384

Afb. 6 Zegel: Willem (heer) van Broekhuizen. 1380, april 30; diameter 25 mm.

Bron: Algemeen Rijksarchief Brussel, Charters Brabant nr. 5653. Schildboofd: 5:4 hermelijnstaartjes. Schildvoet: leeg.

verkochte Daniël de heerlijkheid – welke hij in 1374 had verpand – voor 2.600 oude schilden aan Willem, inmiddels heer van Broekhuizen.²³ Kennelijk zagen Daniël en Wilhelmina geen kans meer om het pandschap in te lossen.

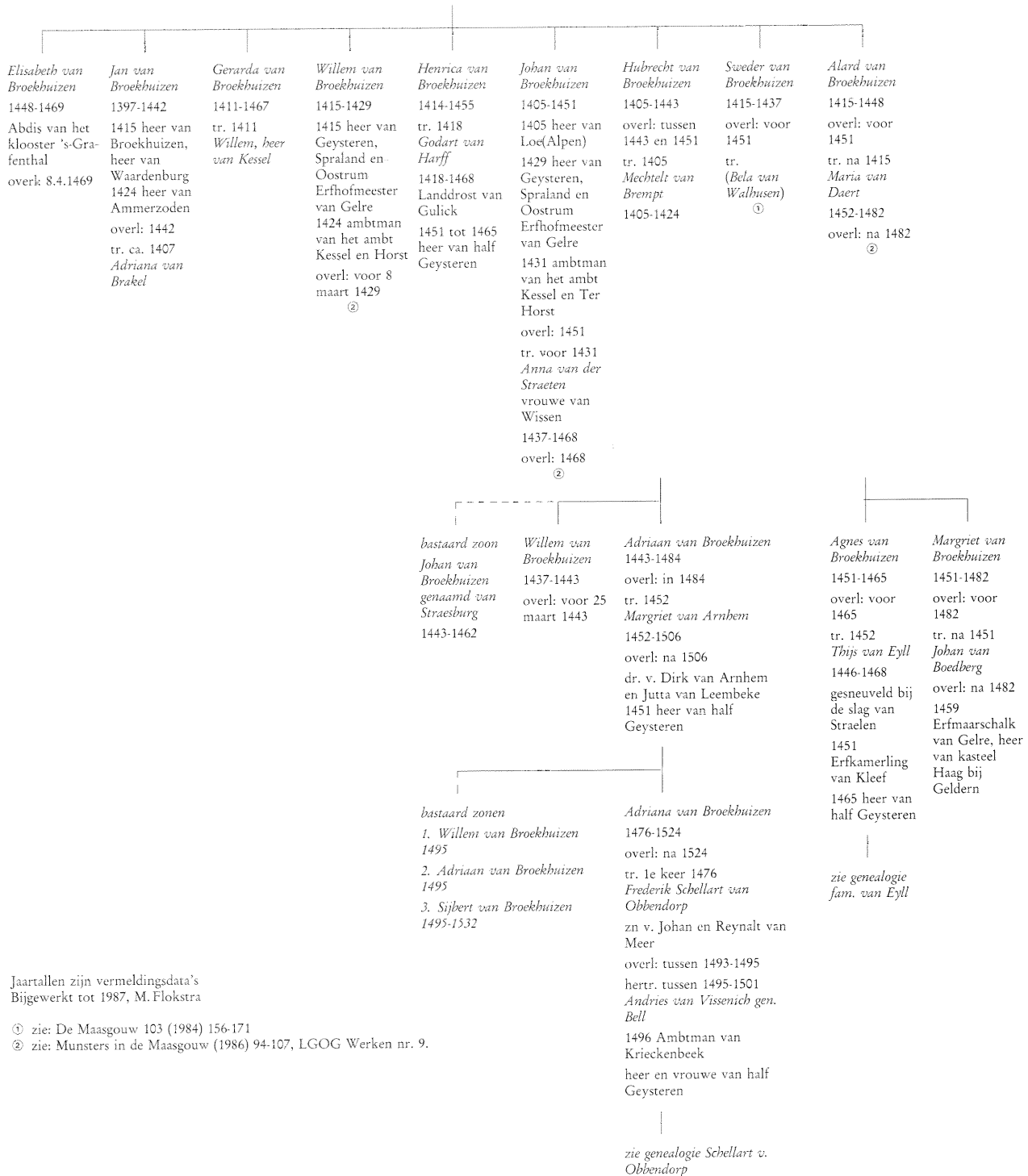
Rond 1406 of wellicht iets eerder was er een misverstand ontstaan tussen heer Willem van Broekhuizen en Reinoud, hertog van Gelre over de heerlijkheid en het hoge gericht van Spraland en Oostrum. Op welke gronden hertog Reinoud bepaalde rechten en aanspraken zou kunnen doen gelden wordt niet duidelijk. Maar hertog Reinoud bevestigde op 8 september 1406 na wijs beraad met zijn Raad, ridders, knechten en andere onderdanen dat de heerlijkheid en het hoge gericht aan heer Willem van Broekhuizen toekomt met uitzondering van 'manschap, clockenslag ende bede' die de hertogen van Gelre van ouds toebehoort.²⁴ Waardoor dit misverstand ontstond is niet bekend, immers de hertog had op 15 maart 1402 Willem met 'dat hoigericht tot Bruchusen ende die heerlicheiden van Spraland ende van Oestrom' beleend.²⁵

Willem van Broekhuizen

De eerste vermelding van Geysteren als Broekhuizens bezit, los van de kwestie met de pastoor in 1404, staat in de akte van boedelscheiding van 22 juli 1415 tussen de kinderen van Willem, heer van Broekhuizen en hun moeder Agnes van Waardenburg.²⁶ Volgens de tekst van dit uitvoerig document erft zijn gelijknamige zoon Wil-

Genealogie familie Van Broekhuizen

Willem, heer van Broekhuizen
 1363-1415
 overl. vóór 22 juli 1415
 tr.
Agnes dr. v. Gerard de Cock van Waardenburg
 en *Henrica van Culemborg*

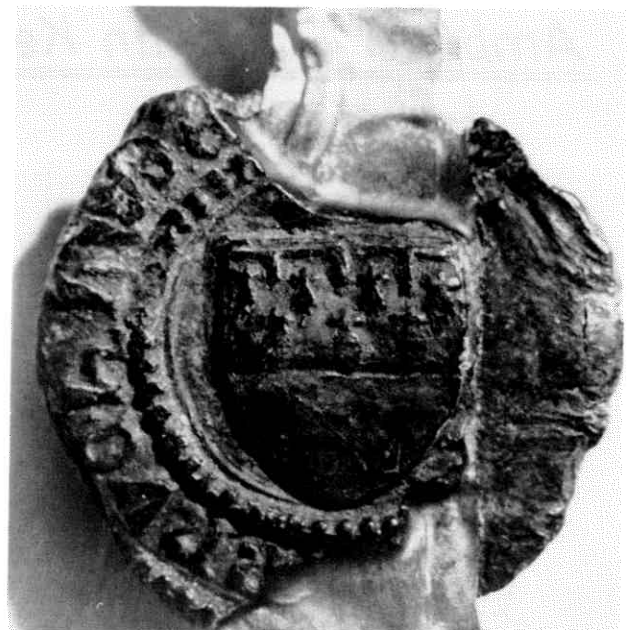
Jaartallen zijn vermeldingsdata's
 Bijgewerkt tot 1987, M. Flokstra

① zie: De Maasgouw 103 (1984) 156-171

② zie: Munsters in de Maasgouw (1986) 94:107, LGOG Werken nr. 9.

Afb. 7 Zegel: Agnes de Cock van Waardenburg, weduwe van Willem, heer van Broekhuizen. 1415, juli 22; diameter 25 mm.
Bron: Archiv Schloss Haag, Urk. 1034.
Zegel: rechts Broekhuizen en links Waardenburg.

Afb. 8 Zegel: Willem van Broekhuizen, heer van Geysteren. 1415, juli 22; diameter 25 mm.
Bron: Archiv Schloss Haag, Urk. 1034.
Schildhoofd: barensteel met 4:3 hermelijnstaartjes.
Schildvoet: leeg.

lem van Broekhuizen het 'haefmeysteramt des lands van Gelre (het ambt van hofmeester) mit sijnen toebehoeren. Ende dairtoe sal hebben die voirgenoemde Willem dat huys ende slot tot Geysteren mitter heerlicheit Orle, Oestrem mitten heerlicheden ende kyrngiften nyet uitgescheyden dan die gudynghe die sijnen bruderen dair an bewesen sijn in deze maechgesceyt. Voirt ist gevoirt wert dat Willem vurscreven hebben sal alle leen, leenman, kormede die tot desen vurscreven heerlicheden gehoren'.

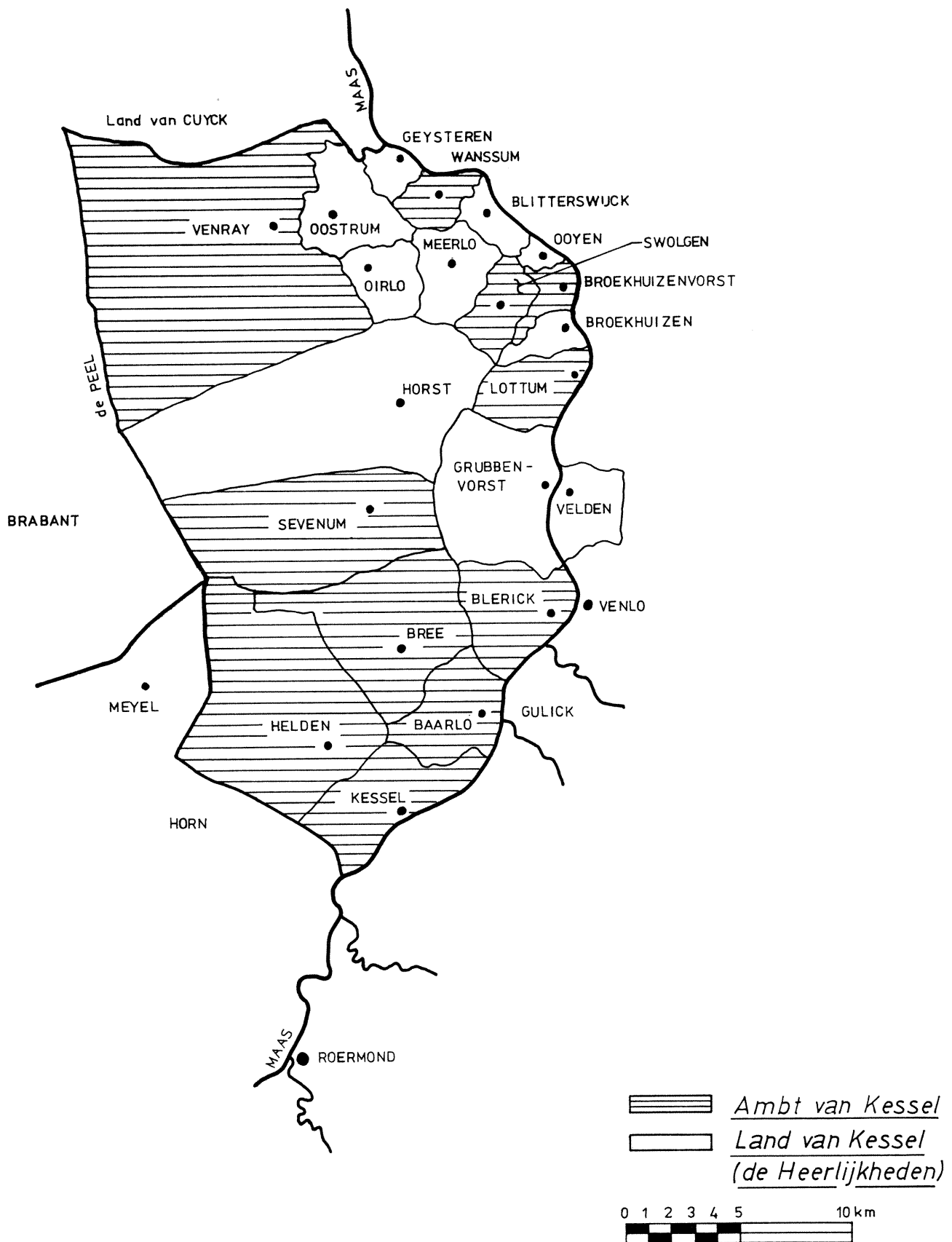
Sindsdien zijn de heerlijkheden Geysteren en Oostrum met Spraland onwrikbaar met elkaar verenigd. Alleen het leenrecht van de heerlijkheden waren verschillend. De verheffing van een leen diende altijd te geschieden door een volwassen man. Was de bezitter van een leengoed nog minderjarig of een vrouw, dan moest deze worden vertegenwoordigd door een voogd of momboir. De heerlijkheid Spraland en Oostrum was blijkens de verschillende inschrijvingen onderworpen aan het Zutphense leenrecht en bij iedere verheffing moest een pond goud geld als heergewaad betaald worden.

Daarentegen was de heerlijkheid Geysteren onderworpen aan het Cuyckse leenrecht, al blijkt dit niet bij de eerste leenverheffing aan de Gelderse graaf in 1304. Het Cuyckse leenrecht zou volgens Heinrich van Straelen door ridder Johan van Straelen in 1320 aan de heerlijkheid gegeven zijn.²⁷ Men kan zich nu beginnen af te vragen hoe het mogelijk is dat Geysteren in 1304 volgens Gelderse rechten en nadien in 1320 uitsluitend volgens

Cuyckse leenrechten werd verheven. Wellicht heeft het een en ander te maken met de erfopvolging, immers in 1333 blijkt dat Arnts dochter Alverna van Geysteren de heerlijkheid in bezit heeft. Door dit feit vermoeden we dat de beleningen nadien bij de heren van Cuyck hebben plaats gehad, want tussen 1326 en 1415 komen we geen beleningen van Geysteren tegen in de Gelderse leenregisters. Pas op 24 september 1415 vinden we aangetekend, dat Willem van Broekhuizen zoon van de heer van Broekhuizen, door de hertog van Gelre met Geysteren beleend werd.²⁸ In feite valt er dus niet vast te stellen hoe het in die tijd, tussen 1326 en 1415, met de leenrechterlijke verhoudingen gesteld was. De reden waarom Geysteren in 1415 nu opeens weer door de Gelderse leenkamer werd beleend is gelegen in de omstandigheid dat Johanna – dochter van Wenemar, heer van Cuyck – op 15 december 1400 afstand deed van het land van Cuyck met alle toebehoren, ten gunste van de Gelderse hertog.²⁹ De Cuyckse leenkamer (leenhof) kwam daarmee ook onder het beheer van Gelre te staan.

Door het ambt van erfhofmeester verwierf jonge Willem een zeer vooraanstaande positie binnen de Gelderse adel. Zijn zegel zal dan ongetwijfeld van groot belang zijn geweest bij de verbondsbrief die ridderschap en steden van het Overkwartier in 1418 sloten.³⁰ Doel van dit verbond was dat alle deelnemers één lijn zouden trekken bij het aanvaarden van een opvolger voor hertog Reinoud van Gelre. Slechts één keer kwamen we Willem tegen in een

Ambt en Land van Kessel in de 15e eeuw

Afb. 9

acte waarin hij zich uitdrukkelijk heer tot Geysteren noemde. Het betreft hier een akte uit het jaar 1418 waarin Willem samen met Hendrik van Meerlair geheten van der Hatert en Hendrik van den Woert belooft een schuld van 70 hollandse schilden te zullen betalen aan Johan van Buren op St. Martijnsdag in Tiel of op het kasteel te Buren.³¹

In 1424 werd Willem door Reinouds opvolger Arnold van Egmond, hertog van Gelre opnieuw beleend met de heerlijkheden en met het erfhofmeesterambt.³² Naast dit ambt verwierf Willem van Broekhuizen nog een belangrijke functie, namelijk die van ambtman van het ambt Kessel. De Gelderse hertogen hadden in de veertiende eeuw de vier kwartieren van hun hertogdom onderverdeeld in ambten, waar een ambtman of drossaard namens de landsheer het hoogste gezag uitoefende. Deze functionarissen stonden in hoog aanzien en velen van hen behoorden tot de vaste kring van raadslieden rond de hertog. Hun functie was weliswaar niet erfelijk, maar in de praktijk hadden de meeste ambtmannen wel haast de vrije beschikking over hun ambt. Dit werd vooral in de hand gewerkt door het feit dat de steeds in geldnood verkerende hertogen de ambten verpandden, hetgeen hen afhankelijk maakte van hun schuldeisers. In het Overkwartier vormden de dorpen op de westelijke Maasoever die geen eigen beheer hadden samen het ambt Kessel. In de vijftiende eeuw bestond de situatie dat drossaarden van het ambt Kessel namens de hertog ook de heerlijke rechten over de halve heerlijkheid Horst uitoefenden. Vaak woonden toen de ambtmannen op het kasteel van Horst. In 1418 had Arnt, heer van Blitterswijck, het ambt Kessel en de halve heerlijkheid Horst middels vererving verkregen van zijn oom en tante Johan van Broekhuizen en Goda van Eyll.³³ Zowel Johan van Broekhuizen als Arnt van Blitterswijck hadden dit ambtmanschap van de hertog in pand gekregen voor een lening van 4127 Gelderse guldens. In 1424 verkoos Arnt echter contant geld boven de functie van ambtman en met toestemming van hertog Arnold verkocht hij het ambtmanschap aan Willem van Broekhuizen, die daarvoor tevens de nieuwe schuldeiser van de hertog werd.³⁴ Willem was door de verwerving van dit ambt een van de meest vooraanstaande edelen van het Overkwartier. Hij was immers al heer van Geysteren, Oirlo, Oostrum, Spraland en erfhofmeester van de landen van Gelre. Een lang leven was voor Willem echter niet weggelegd, want op 8 maart 1429 vererfden al zijn goederen op zijn moeder Agnes van Waardenburg, Vrouwe van Broekhuizen, die ze op haar beurt overdroeg aan haar zoon Johan, een jongere broer van Willem.³⁵

Johan van Broekhuizen, heer van Loe en Geysteren

Over Johan van Broekhuizen, heer van Loe is vrij veel archiefmateriaal bewaard gebleven. Hieruit blijkt dat Johan een kleurrijke figuur was, die in verschillende opzichten voldoet aan de romantische voorstelling van een middeleeuwse ridder. Aanvankelijk moet zijn leven blijken de bewaarde processen met de hertog van Gelre en met de graaf van Moers, getekend zijn geweest met oorlogen en vetes, door wrede afpersingen van eigen of andere landslieden, door brandschattingen en plunderingen. Johan moet ontegenzeggelijk een sterke persoonlijkheid zijn geweest, want hij wist zich ten alle tijden uit deze benarde situaties te redden. Johans vermogen is in vrij korte tijd snel in omvang toegenomen. In 1405 was hij al heer van Loe bij Alpen,³⁶ in 1429 werd hij heer van Geysteren, Oostrum en Spraland en werd tevens erfhofmeester van Gelre. Zijn fortuin groeide nog toen hij omstreeks 1430 trouwde met Anna van der Straeten dochter van Johan van der Straeten en Mechtild van Bijland. Zij erfde het stamslot Wissen, gelegen tussen Kevelaer en Weeze. Als huwelijksgeschenk kreeg Johan van zijn schoonvader het ambt van Goch. In deze functie – ambtman van Goch – komen we hem op 17 juli 1431 voor het eerst tegen.³⁷ Om deze vermelding vermoeden we dat Johan rond 1430 met Anna van der Straeten trouwde.

Uiteraard konden Johan en Anna al deze kastelen en bezittingen niet tegelijkertijd bewonen. Zo hadden zij bijvoorbeeld het kasteel Geysteren verhuurd aan landschout Hendrik van Merwijck, die zich burggraaf van Geysteren liet noemen.³⁸ Alleen het ambtschap van het ambt Kessel en Horst werd voorlopig uitgeoefend door een broer van Johan, met name Sweder van Broekhuizen, maar ook deze functie nam Johan in 1431 over. Johans rechten en plichten als ambtman waren in zijn benoemingsakte precies omschreven.³⁹ Zo mocht Johan zelf de scholtissen en schepenen in zijn gebied aanstellen of ontslaan. De ambtman had naast zijn taak bij de schepenbank ook te zorgen voor de handhaving van de openbare orde en veiligheid binnen het ambt, terwijl hij in tijd van oorlog een grote rol speelde bij de legerorganisatie. Hij kreeg voor zijn diensten een vast salaris en een tegemoetkoming in de onderhoudskosten van kasteel ter Horst. Als tegenprestatie moest hij wel aan de hertog – op diens kosten! – logies verschaffen. De ambtman kon dit in zijn rekeningen verwerken onder de post uitgaven. Naast de vaste inkomsten vormen de uitgavenposten eigenlijk het meest interessante gedeelte. Ze geven een gedetailleerd overzicht over zijn activiteiten weer.

Zoals reeds vermeld was Johan niet een van de braafste ridders van zijn tijd. In een geschil tussen Johan – zoon van Arnt, heer van Blitterswijck – en de zoon van Robben van Wanssum was de ruzie tussen beide zonen, zo-

Afb. 10 Zegel: Johan van Broekhuizen, heer van Loe en Geysteren.
1443, februari 13; diameter 30 mm.
Bron: Archief Schloss Gymnich, Urk. 157.
Schildhoofd: barensteel met 4:3 hermelijnstaartjes.
Schildvoet: leeg.

Afb. 11 Zegel: Anna van der Straeten, weduwe van Johan van Broekhuizen, heer van Loe en Geysteren.
1468, januari 20; diameter 26 mm.
Bron: Archief Schloss Wissen.
Zegel gedeeld, rechts doorsneden, schildhoofd 4:3
schildhoofd 4:3 hermelijnstaartjes
links het wapen Van der Straeten, de vis.

ver uit de hand gelopen dat Johan van Blitterswijck de zoon van Robben had doodgeschoten. De ambtman van Kessel, Johan van Broekhuizen, koos partij voor het slachtoffer en ging zijn boekje te buiten door in het dorp Blitterswijck te plunderen, een handelswijze die volgens de uitspraak van ridderschap en steden in 1439, in strijd was met zijn ambt.⁴⁰ Er zijn nog wel meer gevallen geweest waarin Johan zich schuldig maakte aan plunderen en brandschatten. In 1450 kwam hij echter tot inkeer en ging hij op pelgrimstocht naar Rome en het Heilige Land. Op 10 mei 1450 keurde hij goed dat de inwoners van Geysteren jaarlijks tien malder rogge opbrachten om de priesters van het Onze-Lieve-Vrouwe altaar wekelijks drie missen te laten lezen en aan die inkomsten voegde Johan zelf nog eens twee malder rogge uit zijn eigen vermogen toe.⁴¹ Bij zijn testament op 15 mei 1450 stichtte Johan zelfs een klooster voor de regulieren orde van Windesheim, beter bekend als het klooster Bethlehem te Oostrum.⁴² De koorheren zijn later met toestemming van de paus verhuisd naar Straelen, in het klooster Mariënsande. Johan keerde van zijn pelgrimage niet meer terug. Volgens de Waardenburgse kroniek moet hij onderweg zijn gestorven, de exacte datum van zijn overlijden is niet bekend,⁴³ maar moet geruime tijd liggen vóór december 1451. Op 10 december 1451 hield zijn weduwe Anna van der Straeten een boedelscheiding met Johans broers en zusters, daar hun eigen huwelijk kinderloos was gebleven.⁴⁴ Bij de deling vielen de heerlijkheid en kastelen van Geysteren, Spraland en Oostrum voor de

ene helft toe aan Johans neef Adriaan van Broekhuizen en voor de andere helft aan Godart van Harff die met Johans zuster Henrica van Broekhuizen getrouwd was. Anna van der Straeten stichtte in 1452 voor Johan, haar zelf en voor hun beide ouders een jaargetijde in de kerk van Horst, dat jaarlijks op 'des goensdaeghes inder quartertemper nae Sunte Luciendach' gelezen diende te worden.⁴⁵ Anna heeft haar echtgenoot jarenlang overleefd, zij is pas in 1468 gestorven. Volgens het jaargetijdenboek van klooster Bethlehem te Oostrum zou Anna begraven zijn bij de predikheren te Keulen.⁴⁶

Adriaan van Broekhuizen

In diverse genealogische publicaties over de familie Van Broekhuizen wordt Adriaan van Broekhuizen ingevoegd op de meest vreemde plaatsen. Soms schijnt hij zelfs een broer van z'n vader; in feite is hij een zoon van Hubrecht van Broekhuizen die in 1405 met Mechteld van Brempt trouwde.⁴⁷ Het echtpaar Van Broekhuizen-Van Brempt woonde op het huis Vlodorp. Volgens het testament van Hubrecht hadden zij twee wettige kinderen, waarvan de oudste, Willem, tamelijk jong en ongehuwd is gestorven. Daarnaast was er ook een natuurlijke zoon – Johan geheten – waarvan bekend is dat hij in 1443 voor priester studeerde. Hubrecht van Broekhuizen is tussen 1443 en 1451 gestorven, wellicht tijdens een pelgrimstocht die hij volgens zijn testament uit 1443 zou gaan ondernemen.⁴⁸

Adriaan trouwde omstreeks 1452 met Margriet, dochter van Dirk van Arnhem, heer van Rosande.⁴⁹ De bruid bracht als huwelijksgift een som van 2500 rijnse guldens mee, voor welk bedrag haar broer Wijnant van Arnhem en heer Jacob van Hackvoirt borg stonden.⁵⁰ Adriaan en Margriet hadden slechts één dochter, Adriana geheten. Daarnaast had hij tenminste nog drie buitenechtelijke kinderen: Willem, Adriaan en Sybert van Broekhuizen.⁵¹ Krachtens de boedelscheiding van zijn kinderloos overleden oom Johan van Broekhuizen, heer van Loe en Geysteren, erfde Adriaan in 1451 de heerlijkheid Geysteren, Spraland en Oostrum; hij moest evenwel delen met oom en tante Godart van Harff en Henrica van Broekhuizen. Zes jaar na de toekenning van de erfenis beleende hertog Arnold van Gelre Adriaan met het verworven bezit.⁵² Ondanks het feit dat Adriaan in 1451 de helft van de heerlijkheid van Geysteren geërfd had, meent men wel dat hij in 1457 met de héle heerlijkheid werd beleend, daar er geen sprake was van de helft. Pas bij de benening van Adriaan door hertog Adolf van Gelre in 1465 is er sprake van de helft van het huis en heerlijkheid Geysteren.⁵³ De andere helft, die Godart van Harff had geërfd, is in 1465 overgegaan naar Mathijs van Eyll. Thijs van Eyll, getrouwd met een nicht van Adriaan – Agnes van Broekhuizen – kreeg op 8 april 1465 als schuldeiser van Godart van Harff en diens zoon in een proces voor het gerecht van de stad Gelre gelijk en liet zich het aandeel van Godart van Harff in de heerlijkheid Geysteren overdragen.⁵⁴ Binnen twee weken na de uitspraak werd Thijs van Eyll door hertog Adolf van Gelre met de helft van de heerlijkheid beleend.⁵⁵ Er was hem veel aan gelegen om zijn zo pas verworven bezit in veiligheid te stellen. Thijs van Eyll sloot daarom op 23 april 1465, twee dagen na zijn benening met Adriaan van Broekhuizen een ‘borchvrede’.⁵⁶ Na de dood van Thijs in de Slag bij Straelen in 1468 hebben zijn zoons Johan en Sybert van Eyll in 1469 opnieuw een borchvrede met Adriaan afgesloten, waarbij het noodzakelijke onderhoud aan de poorten, bruggen, het huys en de voorburcht geregeld werd.⁵⁷ Ook later zijn er dergelijke contracten aangegaan tussen de erfgenamen van Adriaan en Thijs. Een voorbeeld is de akte van Oudjaarsdag 31 december 1501 die alleen nog maar als regest bewaard is gebleven in de inventaris van J. B. Iven.⁵⁸ Daar is sprake van een duidelijke scheiding: Jan van Eyll behoudt de voorburcht en Adriana van Broekhuizen krijgt de hoofdburcht en een gracht vormt de scheiding tussen beide huizen. Wel moet Andries van Vissenich, Adriana’s echtgenoot, de ronde toren die op de hoofdburcht staat, gedeeltelijk afbreken. Tussen de Van Eyll’s en Van Broekhuizen’s moet het toch wel aardig geboterd hebben, want Adriaan leende in 1469 zelfs 357 Rijnse guldens bij zijn Geysterense medeheren Johan en Sybert van Eyll.⁵⁹ Verder komen we Adriaan nog enkele keren tegen als getuige, zoals bij de verlenging van de vrede tussen de hertogdommen Gelre

Afb. 12 Zegel: Adriaan van Broekhuizen, heer tot Geysteren. 1455, februari 9; diameter 27 mm.
Bron: Archiv Schloss Wissen.
Schildhoofd: 5:4 hermelijnstaartjes.
Schildvoet: leeg.

en Gulick in 1466, waar hij aan de zijde van Gelre staat.⁶⁰ Adriaan moet tussen 1477 en 1484 zijn gestorven, want in het laatstgenoemde jaar wordt Margriet van Arnhem als weduwe vermeld.⁶¹ Volgens Iven zou er een akte uit 1484 zijn geweest, waarbij Margriet het vruchtgebruik van alle goederen kreeg toegewezen. Margriet van Arnhem heeft Adriaan vele jaren overleefd. Zij is pas na 16 maart 1506⁶² maar voor 16 december 1511 gestorven.⁶³

Adriana van Broekhuizen

Als enige wettige dochter van Adriaan en Margriet kreeg Adriana van Broekhuizen het recht op de halve heerlijkheid en huys Geysteren; goederen, die zij in 1476 meebracht als huwelijksgift in haar huwelijk met Frederik, zoon van Johan Schellart van Obbendorp en Reynalda van Meer (Boxmeer).⁶⁴ De bruidegom daarentegen bracht het huis en de heerlijkheid Schinnen gelegen in het land van Valkenburg in. Tussen 1465 en 1504 zijn er geen beleningsakten bekend van Geysteren betreffende het gedeelte van Adriaan van Broekhuizen. We kunnen dus niet zeggen hoe het in die tijd met het feitelijke bezit van Geysteren gesteld was, aangezien Margriet van Arnhem er sinds 1484 het vruchtgebruik van had. Wel belooft Frederik Schellart van Obbendorp op 1 februari 1477 zijn schoonvader levenslang een rente van 50 guldens uit te keren uit alle goederen die hij en zijn vrouw bij hun huwelijk hebben meegekregen.⁶⁵ Frederik en Adriana kregen twee zonen,

Afb. 13 Zegel: Adriana van Broekhuizen, Vrouwe tot Geysteren. 1495, maart 12; diameter 24 mm. Bron: Archiv Schloss Haag, Urk. 4280. Schildhoofd: 5:4 hermelijnstaartjes. Schildvoet: leeg.

Afb. 14 Zegel: Andries van Vissenich genaamd Bell; 2de echtgenoot van Adriana van Broekhuizen. 1503, mei 23; diameter 25 mm. Bron: Historisches Archiv Stadt Köln, St. Aposteln, Urk. 427. Schild, beladen met een balk. Schildhoofd: een vis.

Johan en Wijnant geheten. In 1495 blijkt Frederik reeds gestorven te zijn, want zijn weduwe krijgt van haar schoonmoeder Reynalda van Meer het vruchtgebruik van de tienden van Oeffelt, welke na haar dood zouden overgaan aan de beide zonen van Frederik en Adriana.⁶⁶ Vóór 1501 hertrouwde Adriana met Andries van Vissenich genaamd Bell, die sedert 1496 ambtman was van het ambt Kriekenbeek.⁶⁷ Ongetwijfeld is er tussen hen beiden een huwelijkscontract gemaakt, gezien het feit dat het om grote financiële belangen ging, maar tot op heden is dit document niet teruggevonden. Adriana was immers Vrouwe van Schinnen en half Geysteren, buiten al haar andere goederen. Ze kon daarenboven van haar nog levende moeder Margriet van Arnhem een aantal bezittingen rond Arnhem verwachten, waarvan de heerlijkheid Rosande en de rechten op het Arnhemse veer wel de voornaamste waren. Rosande was een achterleen van het kasteel Doorwerth. Na het overlijden van de Vrouwe van Middachten vererfde Rosande op Margriet van Arnhem, die het op haar beurt overdroeg aan haar dochter Adriana. De vrouwe van Doorwerth beleende in 1506 Adriana's tweede echtgenoot Andries van Vissenich genaamd Bell met Rosande.⁶⁸ Spoedig na haar huwelijk met Andries hield Adriana in 1501 een boedelscheiding met haar twee zonen Johan en Wijnant. De beide zonen beloofden hun moeder een jaarlijkse rente te betalen van 300 gulden in ruil voor alle goederen die hun ouders gezamenlijk hadden bezeten. Johan en Wijnant deelden onder elkaar de erfenis, waarbij eerstge-

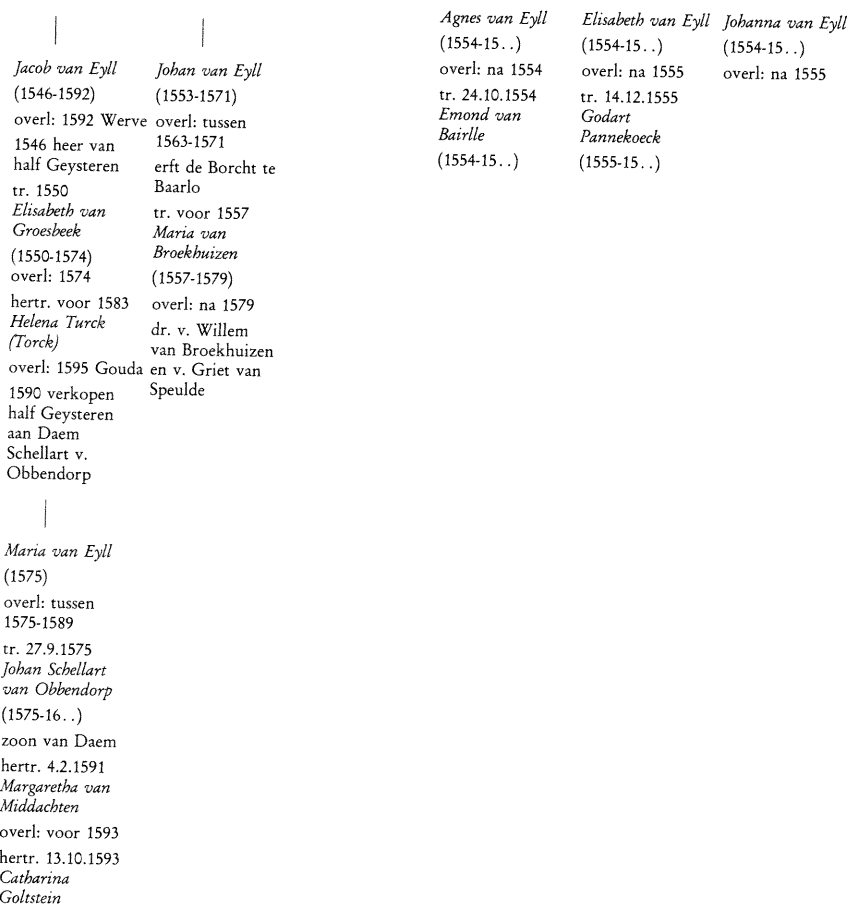
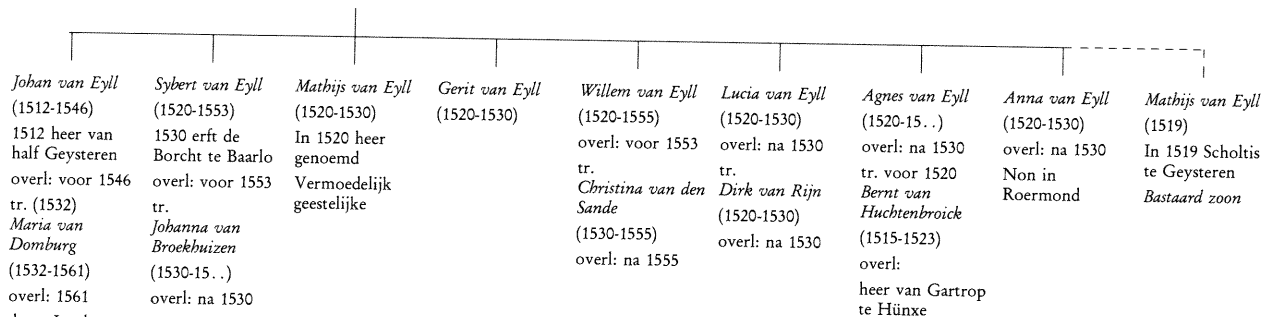
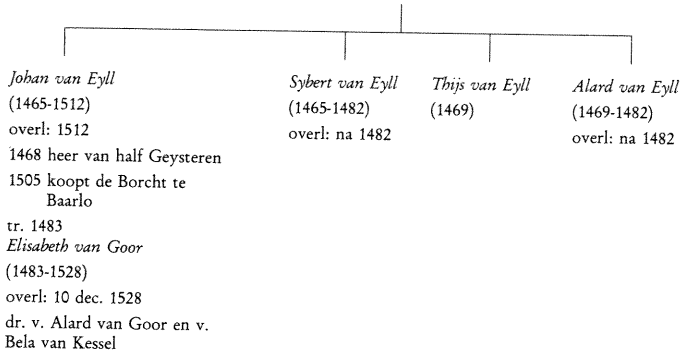
noemde heer van Schinnen werd en Wijnant de halve heerlijkheid en huys Geysteren kreeg toebedeeld.⁶⁹ In 1503 liet Wijnant zich in een verdrag tussen ridderschap en steden van het Overkwartier al heer van Geysteren noemen,⁷⁰ hoewel hij pas in 1504 door de hertog met de halve heerlijkheid Geysteren werd beleend.⁷¹ Wijnant is vóór 1524 gestorven; zijn moeder Adriana leeft dan nog, maar is waarschijnlijk korte tijd later overleden.⁷² Als enige erfgenaam nam Johan Schellart van Obbendorp, heer van Schinnen, de halve heerlijkheid Geysteren over.

Van Harff's, later Van Eyll's gedeelte

Bij de boedelscheiding van 10 december 1451 erfde Godart van Harff, die in 1418 getrouwd was met Henrica van Broekhuizen, de andere helft van het huys en de heerlijkheid Geysteren van zijn zwager Johan van Broekhuizen, heer van Loe en Geysteren.⁷³ Het merkwaardige is dat er in het hertogelijk leenaktenboek geen melding van Godarts gedeelte is te vinden. Zoals reeds vermeld verwierf Thijs van Eyll deze helft in 1465 van Godart van Harff ter delging van zijn schuld, via gerechtelijke uitspraak. Bij de belening van Thijs in 1465 laat hertog Adolf van Gelre aantekenen dat Godart en zijn zoon Daem wegens schuld en tekortkomingen door het hoge gericht van de stad Geldern terecht zijn geweest, omdat zij 'echte-, rechte-, eer-, goede-, trouwe-, en zekerheid zijn'.⁷⁴ Ook beweert Adolf dat Godart door zijn va-

Genealogie familie Van Eyll

Agnes van Broekhuizen
 (1451-1465)
 overl: voor 1465
 tr. 1452
Thijs (Mathijs) van Eyll
 (1446-1468)
 gesneuveld in 1468 bij de Slag
 van Straelen
 1451 Erfkamerling van Kleef
 1465 heer van half Geysteren

Afb. 15 Zegel: Henrica van Broekhuizen, echtgenote van Godart van Harff. 1451, december 7; diameter 22 mm.
Bron: Historisches Archiv Stadt Köln, Archiv Kloster Kartäuser, Urk. 3/565.
Schildhoofd: 4:3 hermelijnstaartjes.
Schildvoet: gearceerd.

der Arnold was beleend geweest. Waarschijnlijk doelde hij op een akte van 1457 die in het hertogelijk archiefdepot op het kasteel Buren aanwezig was en welke helaas verloren is gegaan.⁷⁵

De hertog van Kleef was in het zogenaamde jubeljaar 1450 net zoals Johan van Broekhuizen naar het Heilige Land gereisd.⁷⁶ In zijn reisgezelschap bevond zich Mathijs van Eyll, die in het Nabije Oosten tot ridder werd geslagen. Bij terugkomst kreeg Thijs zelfs het ambt van Erfkamerling van Kleef met een manleen te Cranenburg.⁷⁷ Thijs trouwde in 1452 met Agnes, dochter van Alard van Broekhuizen en Maria van Darth.⁷⁸ Zij kregen uit hun huwelijk tenminste vier zonen, geheten Johan, Sibert, Thijs en Alard van Eyll. Johan en Sibert kwamen we in de borchvrede met Adriaen van Broekhuizen tegen. In de Slag bij Straelen (1468) tussen de Gelderse en Kleefse troepen sneuvelde Thijs, die inmiddels de zijde van Gelre had gekozen. Hij zou bij het klooster Kamp Lintfort begraven zijn en een gedeelte van zijn grafsteen schijnt nog tot vóór de Tweede Wereldoorlog bewaard te zijn gebleven.⁷⁹

(wordt vervolgd)

Afb. 16 Zegel: Godart van Harff, Landdrost van Gulick. 1447, mei 1.
Bron: HSAD, Archiv Jülich-Berg, Urk. 629.
Schildhoofd: een bavensteel.
Schildvoet: gearceerd.

Afb. 17 Zegel: Thijs van Eyll, heer tot Geysteren. 1461, april 6; diameter 27 mm.
Bron: Archiv Schloss Wissen.
Schild met een Franse Lelie.